

ВОБРАЗНА-СЭНСАВАЯ АСНОВА КУЛЬТУРНА- МАРКІРАВАНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

С. Ф. Дамінікаў (*Беларусь*)

Анататыя. Артыкул прысвеченны даследаванню культурна-маркіраваных фразеалагізмаў беларускай мовы і апісанню іх вобразна-сэнсавай асновы. Побытавыя і гістарычныя рэаліі, светаўспрыняцце, сімвалічны код народнай культуры, адлюстраваныя ў фразеалагізмах, дазваляюць разглядыць іх як аб'ект лінгвакультуралагічнага аналізу. Асаблівая ўвага надаецца інтэрпрэтацыі вобразна-сэнсавай асновы ўласна беларускіх фразеалагізмаў, разглядзе культурных маркераў, асаблівасцей развіцця фразеалагічнага значэння і працэсу фразеалагізацыі асобных кампанентаў. Выяўлены тыпы культурна-маркіраваных фразеалагізмаў: 1) фразеалагізмы з адметным вобразна-сэнсавым значэннем, абумоўленым пераасэнсаваннем дэнататыўнага значэння аднаго з кампанентаў; 2) фразеалагізмы са своеасаблівой экспрэсійнай і ацэначнай афарбоўкай, абумоўленай пашырэннем экспрэсійнасці аднаго з кампанетаў; 3) фразеалагізмы з адметным культурна-нацыянальным значэннем, якое абумоўлена цеснай сувяззю з сімваламі ў пазамоўнай рэчаіснасці, або міфалагізацыяй прадметаў і дзеянняў у народнай свядомасці. Знакавыя характар значэння адзінак пацвярджаюцца замацаванасцю сімвалаў ў народных павер'ях, прыкметах, паданнях, фольклорных творах, народных абрадах і традыцыях.

Ключавыя слова: лінгвакультуралогія, беларуская мова, культурна-маркіраваныя фразеалагізмы, нацыянальна-культурная семантыка, культурная канатацыя, фразеалагічная карціна свету, моўная карціна свету.

FIGURATIVE AND SEMANTIC BASIS OF CULTURALLY MARKED PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE BELARUSIAN LANGUAGE

S. F. Dominikova (Belarus)

Summary. The article is devoted to the study of culturally marked phraseologies of the Belarusian language and the description of their figurative and semantic basis. The domestic and historical realities, worldview, symbolic code of folk culture reflected in the phraseology allow us to consider it as the object of linguistic and cultural analysis. Particular attention is paid to the interpretation of the figurative and semantic basis of the native Belarusian phraseology, consideration of cultural markers, features of the development of phraseological meaning and the process of phraseologization of individual components. The types of culturally marked phraseological units are revealed: 1) phraseological units with a distinctive figurative-semantic meaning, caused by rethinking of the denotative meaning of the component; 2) phraseological units with a peculiar expressive and evaluative shade of meaning, due to the expansion of the expressiveness of the component; 3) phraseological units with a distinctive cultural and national meaning, which is closely connected with the symbols in the extralingual reality or the mythologizing of objects and actions in the people's consciousness. The symbolic nature of the meaning of units is confirmed by the entrenchedness of symbols in folk beliefs, superstitions, legends, folktales, rites and traditions.

Keywords: linguaculturology, Belarusian language, culturally marked phraseology, national-cultural semantics, cultural connotation, phraseological picture of the world, linguistic picture of the world.

Лінгвакультуралагічны напрамак развіцця сучаснага мовазнаўства, які склаўся напрыканцы XX стагоддзя, тэарэтычна абурнутаваны ў навуковых працах Ю. С. Сцяпанава, Н. Д. Арутюновай, В. І. Карасіка, В. М. Тэлля, В. В. Вараб'ёва, В. А. Маславай, В. В. Красных і інш.. Лінгвакультуралагічныя даследаванні звязаны з пошукам глыбінных сувязей паміж мовай

і культурай, вызначэннем іх сімвалічнасці, з апісаннем адлюстрavanня культурнанага коду нацыі, светапогляду і духоўных каштоўнасцей народа ў адзінках мовы.

Адметнасць гістарычнага шляху беларускага народа, своеасаблівасць светапогляду, духоўныя, маральныя і этичныя каштоўнасці, асаблівасці побыту і звычаяў зафіксаваны, захоўваюцца і перадаюцца з пакалення ў пакаленне ў сукупнасці значэнняў моўных адзінак, якую прынята называць нацыянально-культурнай семантыкай. Культурна значная інфармацыя найбольш устойліва акумулюеца ў фразеалагічным і парэміялагічным фондах любой мовы. Фразеалагізмы і парэміі, у семантыцы якіх даволі часта прама і непасрэдна адлюстрраваны предметы і з'явы пазамоўнай рэчаіннасці, выконваюць не толькі намінатыўную функцыю, але і функцыю кумуляцыі – назапашваюць і захоўваюць калектыўны вопыт народа.

Вызначэнне культурна-абумоўленых асаблівасцей фразеалогіі беларускай мовы прадугледжвае неабходнасць правесці кароткі агляд навуковых здабыткаў у гэтым даследчым напрамку беларускай лінгвістыкі. Значныя дасягненні на сучасным этапе яго развіцця звязаны з тым, што: сістэматызаваны і фразеаграфіраваны багаты моўны матэрыял (Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы 1992; Лепешаў 1993; Лепешаў 2004 і інш.); сфарміраваліся прадстаўленні аб фразеалагічнай семантыцы, якая даследуецца ў кагнітыўным (Маслава 1996; Прохараў 2009 і інш.), лінгвакультуралагічным (Санько 1998 і інш.), лінгвакраіназнаўчым (Іванова, Іваноў 1997; Іванова, Іваноў 2003 і інш.), этналінгвістычным аспектах (Садоўская 2011 і інш.), паспяхова вывучаюцца этымалагічныя, гістарычна-культурныя, фальклорныя вытокі ідывіматыкі як у апісальным (Коваль 1994; Коваль 1998; Валодзіна 1999; Крук 2000 і інш.), так і ў супастаўляльным ракурсах (Корсак 1984 і інш.). Разам з тым пакуль яшчэ адсутнічае цэласная і грунтоўная інтэрпрэтацыя фразеалагічнай і моўнай карціны свету беларусаў, паколькі культурна-маркіраваныя фразеалагізмы выяўлены часткова, а лінгвакультуралагічны аналіз беларускай фразеалогіі тэматычна аблежаваны.

Актуальнаясць даследавання фразеалогіі беларускай мовы ў лінгвакультуралагічным аспекте заключаецца ў неабходнасці

выяўлення складу культурна-маркіраваных адзінак, іх сістэматызацыі, а таксама апісання іх вобразна-сэнсавай асновы. Гістарычны і побытавыя рэаліі, светапогляд беларусаў, сімвалічны код народнай культуры, шырока адлюстраваныя ва ўстойлівых адзінках мовы, дазваляюць разглядаць іх як аб'ект лінгвакультуралагічнага аналізу. Прадстаўлены артыкул прысвечаны рэалізацыі гэтых задач.

У межах лінгвакультуралогіі існуюць розныя погляды на вылучэнне адзінкі, якая патрэбна для дэкадзіравання сэнсу, «адбітку культуры» і апісання сімвалічнасці, эталоннасці значэнняў моўных адзінак. Акрамя ключавога паняцця культурны канцэпт – «..асноўная ячэйка культуры, адлюстраванне культуры ў свядомасці чалавека, тое, з дапамогай чаго чалавек, які не з'яўляецца творцам культурных каштоўнасцей – сам уключаеца ў культуру, а ў некаторых выпадках і ўпłyвае на яе» (Степанов 2000: 14), у навуковы абарот увайшлі яшчэ некалькі паняццяў і тэрмінаў. Я. М. Верашчагін і В. Г. Кастамараў прапанавалі выкарыстоўваць паняцце логаэпістэма – «..носьбіт інфармацыі, які заключаны непасрэдна ў слове – праз яго ўнутраную форму, яго індывидуальную гісторыю, яго непасрэдную сувязь з культурай» (Верещагін, Костомаров 1999: 7). В. І. Карасік вылучаў паняцце каштоўнасці дамінанты – «найбольш істотныя сэнсы пэўнай культуры, сукупнасць якіх утворае тып культуры, што падтрымліваецца і захоўваецца ў мове» (Карасік 1996: 5). На практицы ж даследавання і апісання лінгвакультуралагічнага матэрыялу (напрыклад, рускай мовы) больш прымальнай і распаўсюджанай стала паняццінная адзінка лінгвакультурэма – «комплексная міжуздроўневая адзінка, якая ўяўляе сабой дыялектычнае адзінства лінгвістычнага і экстрападыялектычнага (паняццінага і прадметнага) зместу. Гэтая адзінка па сваёй сутнасці больш «багатая на сэнс», чым слова» (Воробьев 2008: 45).

Але аналізуючы мову як крыніцу мадэляў культуры і нацыянальна-культурнага менталітэту, трэба мець на ўвазе, што ў яе склад уключаны два тыпы намінатыўных адзінак: слова, якія абазначаюць рэаліі матэрыяльнай культуры або канцэпты сацыяльнай і духоўнай культуры, і ўстойлівия адзінкі, што

акумулююць культурна-значную інфармацыю ў канататыўным аспекте значэння.

Паняцце культурнай канатацыі з'яўляецца істотным для аналізу і галоўным сродкам апісання унікальнага кампанента фразеалагічнай семантыкі ў межах лінгвакультуралогіі. На погляд В. М. Тэлія, «культурная канатацыя – гэта ў самым агульным выглядзе інтэрпрэтацыя дэнататыўнага (прадметнага) або вобразна матываванага аспектаў значэння ў катэгорыях культуры» (Тэлія 1996: 214).

Сістэма вобразаў, замацаваных у лексічным, фразеалагічным, парэміялагічным складзе мовы, выступае сваеасаблівай сферай для акумуляцыі светаўспрыняція і, так ці інакш, звязана з матэрыяльнай, сацыяльнай або духоўнай культурай моўнага соцыуму, таму можа сведчыць пра яе культуралагічны змест. Разам з тым на фоне іншых моўных сродкаў фразеалагічны матэрыял з'яўляецца больш паказальным, паколькі «ў мове замацоўваюцца і фразеалагізуюцца менавіта тыя вобразныя выразы, якія ўтвараюць асацыятыўную сувязь з культурна-нацыянальнымі эталонамі, стэрэатыпамі, міфалагемамі і інш. і якія пры ўжыванні ў маўленні ўзнаўляюць харектэрны для пэўнай лінгвакультурнай супольнасці менталітэт» (Тэлія 1996: 233). Сапраўды, тыя адносіны, якія існуюць паміж вобразнаматываванай формай адзінак мовы і культурна значнай асацыяцыяй, значэнне якой асэнсавана або неасэнсавана можа выяўляцца ў выніку інтэрпрэтацыі вобразнай асновы, набываюць асаблівую каштоўнасць.

Вызначым ключавыя паняцці апісання ў межах дадзенага артыкула: фразеалагізм/фразеалагічная адзінка (ФА), фразеалагічная канатацыя і культурна-нацыянальная канатацыя.

Згодна з актуальнымі поглядамі на прыроду фразеалагічнасці адзінак мовы (В. М. Макіенка, М. М. Капыленка, З. Д. Папова, В. М. Тэлія, І. Я. Лепешаў і інш.) у артыкуле пад фразеалагізмам разумеецца моўная адзінка, якая вызначаеца такімі прыметамі, як: узнаўляльнасць, устойлівасць кампанентнага складу, семантычная цэласнасць, або ўнутране сэнсавае адзінства, асиметрычнасць плана выражэння і плана зместу, наяўнасць канатацыі.

Нягледзячы на тое што значэнне ФА харктарызуеща высокай ступенню канатацыі, на думку многіх фразеолагаў (А. В. Кунін, В. М. Тэлія, В. І. Зімін, В. М. Макіенка), разуменне канатацыі не заўсёды адназначнае. Нярэдка ў фразеалагічных даследаваннях маюцца на ўвазе і эматыўны, і ацэначны, і экспрэсіўны, і стылістычны кампаненты, якія могуць уваходзіць у склад значэння моўнай адзінкі. В. М. Тэлія вылучае наступныя віды канататыўнага аспекту значэння фразеалагічнай адзінкі, дэманструючы іх абумоўленнасць у мове і маўленні: ацэначны, вобразны, эматыўны, экспрэсіўны, культурна-нацыянальны (Тэлія 1996: 109 – 127). А. В. Кунін заўважае, што «канатацыя не накладваеца на асноўны змест слова ці фразеалагізма, а знаходзіцца ў цесным адзінстве з ім, паколькі існуе не толькі рацыянальнае познанне рэчаіснасці, але і непарыўна з ім звязанае – познанне шляхам пачуццяў. Усе чатыры кампаненты канатацыі могуць выступаць разам у розных камбінацыях або адсутнічаць. Пятym кампанентам з'яўляецца вобразнасць» (Кунін 1996: 178). Такім чынам, культурная канатацыя мае непарыўную сувязь з агульным значэннем фразеалагічнай адзінкі і абумоўлена ў першую чаргу яе прадметна-лагічным зместам.

Арганічнае спалучэнне прамога і пераноснага планаў у семантыцы фразеалагізма таксама можа выступаць прадметам апісання пры правядзенні лінгвакультуралагічнага аналізу. Паколькі гэтыя два планы ўспрымаюцца носьбітамі мовы як складанае цэлае, як адзінства, часам трэба звяртаць увагу на генетычны прататып фразеалагізма. Генетычны прататып – зыходныя свабодныя спалучэнні слоў, якія сваім узнікненнем (і далейшым замацаваннем у маўленні) у дыяхранічным плане звязаны з пэўнымі звычаямі, традыцыямі беларусаў, адметнасцямі іх побыту або гістарычнымі падзеямі, што ў розныя часы адбываліся на Беларусі. Так, напрыклад, у фразеалагізме за дзедам шведам са значэннем ‘вельмі даўно’: Шыкляўскі млын быў стары, мусіць, пабудаваны яшчэ за дзедам шведам (І. Новікаў. Тварам да небяспекі) (Лепешаў 2004: 134) – актуалізуеща культурна-значная асацыяцыя з гістарычнымі падзеямі, нашэсцямі шведскіх заваяўнікаў, якія двойчы прыходзілі на беларускія землі (1655, 1706-1708). Кампанент за дзедам, верагодна, прадстаўляе прыклад трапнай рыфмаванай

камбінацыі на ўзор першапачатковага свабоднага спалучэння з канкрэтным значэннем часу (параўн.: за царом, за палякамі, за панамі).

Некаторыя ФА спалучаюць у сваёй семантыцы ідывіматачнае значэнне з прымым, якое поўнасцю зразумела носьбітам мовы. Так рэалізуецца сінхранічнае двупланавасць ФА. Напрыклад, фразеалагізм колькі лет колькі зім! са значэннем ‘як даўно не бачыліся!’: Цёрах пазнаў Васіля адразу. Раставірыўшы руکі, стаў на дарозе. – Іванавіч! Колькі лет колькі зім!.. (І. Навуменка. Срэбныя імхі) (Лепешаў 2004: 197), што функцыяніруе як вокліч пры сустрэчы з кім-н., каго даўно не бачыў, з кім даўно не сустракаўся. ФА ўзнікла ў выніку скарачэння выразу колькі лет колькі зім не бачыліся! Лет – устарэлая форма род. скл. мн. л. ад лето.

Але большасць фразеалагізмаў ужываецца з пераасэнсаваным значэннем. Прамы сэнс выраза становіща незразумелым, калі знікаюць рэчы, з'явы, што сталі асновай свабоднага словазлучэння. І ў гэтым выпадку ўзнікае дыяхранічнае (гістарычнае) двупланавасць ФА. Напрыклад, зараз для многіх носьбітаў мовы зацемнены сэнс уласна беларускага фразеалагізма каланіца носіць (каго, дзе, калі), паколькі яго значэнне ‘хто-н. недарэчы, не ў пару аказваеца, з'яўляеца дзен.’: «Аэраплан! Аэроплан!» – пракінулася па радах. Задраліся галовы. «У хлябу і то каланіца яго носіць», – прабурчаў нехта (М. Гарэцкі. Ціхая плынъ) (Лепешаў 2004: 183) не становіща зразумелым нават у кантэксле. Між тым, відавочна, што вобразнасць і экспрэсіўнасць ФА сфарміравалася на аснове ўжо існуючай фразеалагічнай мадэлі, параўн.: ліха носіць, чорт носіць, хвароба носіць пад уплывам семантыкі ўстарэлага кампанента каланіца – ‘мазь для колаў’. Такім чынам, неабходна адрозніваць ФА з яе ідывіматачным значэннем ад генетычнага прататыпа – свабоднага словазлучэння з прымым значэннем кампанентаў.

Многія фразеалагізмы, якія ўвайшлі ў фонд беларускай мовы, маюць агульнаславянскае паходжанне ці з'яўляюцца агульнымі для ўсходнеславянскіх моў. На нашу думку, мэтазгодна засяродзіць увагу на ўласна беларускіх фразеалагізмах, паколькі, як сведчыць моўны матэрыял,

культурныя маркеры адзінак гэтай этымалагічнай групы найболыш паказальныя. З гэтай акалічнасцю звязана адрозненне лінгвакультуралагічнага падыходу ад лінгвакраіназнаўчага, у межах якога могуць разглядацца розныя па паходжанні фразеалагізмы (агульнаславянскія, усходнеславянскія, спрадвечна беларускія), паколькі адбор матэрыялу не ажыццяўляеца па этымалагічным крытэрыі, а аналіз нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагізмаў праводзіцца ў лінгвадыактычных мэтах (Іванова 2003).

Нягледзячы на тое што колькасць уласна беларускіх фразеалагізмаў адносна невялікая – па дадзеных «Этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў» І. Я Лепешава яна складае каля 298 адзінак з 1750 фразеалагізмаў, інтэрпрэтаваных у гістарычна-этымалагічным аспекте (Лепешаў: 2004) – яны істотна ўпłyваюць на нацыянальна-культурную адметнасць фразеалагічнай і моўнай карціны свету беларусаў.

Спрадвечна беларускія фразеалагізмы звычайна з'яўляюцца безэквівалентнымі (не маюць дакладных адпаведнікаў і эквівалентаў у іншых мовах), адлюстроўваючы не толькі моўную, але і культуралагічную спецыфіку.

Такой адметнасцю вылучаецца ўласна беларускі фразеалагізм Асіна плача па кім. са значэннем ‘хто-н. заслугоўвае павешання’: Судзіць гадаў! – Які там суд? Асіна па іх даўно плача, – закрычаў Цярэшкі (С. Грахоўскі. Рудабельская рэспубліка); ужыв, і з эпітэтам да назоўнікавага кампанента : Па табе і твайму сынку даўно сухая асіна плача (М. Лобан. На парозе будучыні) (Лепешаў 2004: 8). Безэквівалентны фразеалагізм, які створаны па структурнай мадэлі фразеалагізмаў вяроўка плача, пятля плача, у адзначанай форме не зафіксаваны ў блізкароднасных (рускай і украінскай) мовах. У межах беларускай лінгвакультурнай супольнасці ўтварылася своеасаблівая асацыятыўная сувязь паміж словам асіна і міфалагемай аб евангельскім зрадніку Юде, які пасля раскайння сам павесіўся на асінавым суку. Вобразная аснова евангельской міфалагемы трансфармавалася, а ў фразеалагічным значэнні адзінкі ўвасобілася народнае ўяўленне пра тое, што злачыннікаў і зраднікаў абавязковая чакае пакаранне, і менавіта асіна, а не іншае дрэва, найболыш прыдатны матэрыял на шыбеніцы.

Дэнататыўнае значэнне ФА звычайна грунтуецца на тым, што ў яе кампанентны склад ўключаецца шэраг культурна-маркіраваных элементаў: слова з рамеснай тэрміналогіі, назвы прадметаў традыцыйных рамёстваў або заняткаў, назвы адзення, абутку і інш., напр.: выкручваць (выкруціць) сырьцу; мераць на свой капыл; плесці кашалі; плесці лапці; ні млён ні таўкач; ні ў кола ні ў мяла; на ўсе застаўкі; анамастычныя кампаненты (антрапонімы, тапонімы, урbonімы, гідронімы і інш.), напр.: адзін раз Марку жаніць; па Марусін паясок; як Заблоцкі на мыле; замуж за <пана> Пясоцкага (збірацца); у Магілёўскую губерню (трапіць, папасці, збірацца); як дзядзька ў Вільні; кампаненты заонімы (назвы жывёл і птушак), напр.: як бабёр (плакаць); злавіць лісіцу; воўк дарогу перабег; (круціца) як уюн на гарачай патэльні; з жабіны прыгаршчы; начная зязюля або фітонімы (назвы раслін), напр.: баранчык божы; вомегам вылазіць; чамярыца яго ведае; мядзведжае вуха; як мыла з'еў (з'еўши).

Роля такіх кампанентаў у складзе фразеалагізма своеасаблівая, і заключаецца яна не ў фіксацыі і перадачы ўласна-прадметных значэнняў, што звычайна паказальна для лексічных адзінкак. Іх прызначэнне – стварыць дадатковыя адценні, бо пераважна гэтыя кампаненты пераасэнсоўваюцца, і сігналізіруюць аб адметнасці вобразнай матывацый фразеалагізма, паколькі многія з іх з'яўляюцца унікальнымі адзінкамі ў лексічна-семантычнай сістэме мовы. Такім чынам, культурна-маркіраваныя кампаненты ў фразеалагізмах – гэта, як правіла, пэўныя лексічна-тэматычныя групоўкі слоў, кампаненты якіх найбольш пашырана далучаюцца да працэсу фразеалагізацыі. Такія кампаненты мэтазгодна разглядаюць як аснову для фарміравання «ўнутранага» значэння фразеалагізма і элемент «канцэнтрацыі» культурнай канатацыі.

Вобразна-сэнсавы аспект значэння ФА можа быць абумоўлены пераасэнсаваннем дэнататыўнага значэння аднаго з кампанентаў. Так узімка вобразная аснова фразеалагізма вомегам вылазіць са значэннем ‘адпомсціцца, не праходзіць бяспследна’: Яна ж яму сёння хацела сказаць, што балаўство яго вомегам вылазіць (М. Лобан. На парозе будучыні) (Лепешаў 2004: 77). Фразеалагізм набывае вобразнасць шляхам перасэнсавання фітоніма вомег – народнай назвы ядавітай

травяністай расліны з сям’і парасонавых – балігалову (*Conium*). Лісце вомегу, падобнае на лісце пятрушкі, а таксама плады, падобныя да анісавых, могуць выклікаць хуткае атручэнне і ў жывёлы, і ў чалавека. Менавіта на гэтай падставе спачатку ўзнікае свабоднае словазлучэння вомег вылазіць, а потым і пераасэнсаванае – вомегам вылазіць, у якім першы кампанент набыў змененую форму па структурнай мадэлі фразеалагізма бокам вылазіць. Вобразна матываванае значэнне фразеалагізма, яго лінгвакультуралагічнае адметнасць цалкам абумоўлены тым, што ў яго кампанентны склад увайшла народная назва вядомай ядавітай расліны.

Вобразная матывацыя фразеалагізма ў Магілёўскай губерні ‘апынуцца ў замагільным свеце, супрацьлеглым зямному’: Трэба было дзейнічаць, зыходзячы з канкрэтнасці, а будзеш, як сляпы плоту, трymацца нейкага плану, дык хутка апынешся ў Магілёўскай губерні і яшчэ пацягнеш за сабой іншых (В. Быкаў. Воўчая зграя) (Лепешаў 2004: 137) ствараецца на аснове каламбурнага, народна-этымалагічнага збліжэння слоў магіла ‘смерць, пагібель’ і Магілёўская (прыметнік ад назвы горада – Магілёў). Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. паводле загаду Кацярыны II на ўсходнебеларускіх землях, далучаных да Расіі, была ўтворана Магілёўская губерня. З цягам часу ў народным маўленні пачалі ўзнікаць выразы каламбурнага тыпу, напр.: адпраўляць/адправіць у Магілёўскую губерню (каго) ‘забіваць, знішчаць’; у Магілёўскай губерні ‘у замагільным свеце, сурацьлеглым зямному’ (апынуцца, аказацца і пад.); у Магілёўскую губерню (трапіць, папасці, збірацца) ‘у замагільны свет, супрацьпастаўлены зямному жыццю’ (Лепешаў 2004: 380 - 381). Такім чынам, у выніку пераасэнсавання назвы адміністрацыйнай адзінкі Магілёўская губерня і на аснове асацыятыўнай моўнай гульні – з прыметнікам Магілёўская, утвораным ад адпаведнага урbonіма – Магілёў), і мнагазначным назоўнікам магіла (‘яма для пахавання памерлых’ і ‘смерць, пагібель’) – у маўленні ўзнікла культурна-маркіраваная фразеалагічная адзінка.

Вобразная аснова фразеалагізмаў і іх лінгвакультуралагічнае адметнасць нярэдка абумоўлены цеснай сувяззю адзінак мовы з элементамі народнай культуры,

замацаванымі ў народных абрадах, звычаях і традыцыях, календары, народных павер'ях, прыкметах, паданнях, разнастайных фальклорных творах. Так значэнні ўласна беларускага фразеалагізма як на дзяды ‘выдатна, уволю (наесціся, пад'есці)’ і ‘вельмі многа (пра яду)’: Хоць любіў Сцёпка, каб яды было як на дзяды, але хацеў, каб работы было, як у нядзелю (Ядвігін Ш. Зарабіў) (Лепешаў 2004: 433) – сімвалічна звязаны са святам беларускага народнага календара – памінання продкаў («дзядоў»).

Старажытны рытуал Дзяды, у цэнтры якога – вячэра ў памяць памерлых сваякоў, па заўвагах даследчыкаў, «у найбольш архаічнай форме захаваўся толькі ў беларусаў» (Беларуская міфалогія: 145). На памінальную вячэрну гатавалася вялікая колькасць страў сем – дванаццаць (куцця, бліны, клёцкі, яечня, мяса, кісель, верашчака з каўбасой ды інш.), бо продкаў трэба было добра пачаставаць і павесяліць, каб не наслалі неўраджай і розныя няшчасці. У час вячэрны гаварылі толькі пра продкаў, успаміналі іх учынкі і парады. Гаспадар выходзіў з хаты і заклікаў на вячэрну «дзядоў»-нябожчыкаў. На іх долю яшчэ адлівалі напоі ў Дзедаўскую чарку і адкладвалі ад кожнай стравы ў асобны посуд – Дзедаўскую міску. Пасля вячэрны не прыбіралі са стала, пакідалі на ім рэшткі страў, бо лічылася, што душы продкаў будуць частавацца яшэ да раніцы.

Абрадавая вячэра і свята народнага календара – Дзяды – сталі tym элементам народнай культуры, які ўстойліва замацаваўся ў мове. Пацверджаннем чаго з'яўляецца існаванне ў беларускай літаратурнай мове не толькі асобнай лексемы «дзяды», але і фразеалагізма як на дзяды, і прыказкі, напр.: Не заўсягды, як на Дзяды, а працы, як у нядзелю са значэннем ‘Жыццё не можа складацца заўсёды толькі з адных свят’ – Гаворыцца, калі хто-н. імкнецца пражыць лёгка і мець усё, што яму патрэбна, не працуучы, або калі так не атрымліваецца (Іванова 1997: 101-102).

Такім чынам, можна акрэсліць кола тых фразеалагічных адзінак, якія мэтазгодна адносіць да культурна-маркіраваных і разглядаць у межах катэгорый культуры: 1) фразеалагізмы з адметным вобразна-сэнсавым аспектам значэння, абумоўленым пераасэнсаваннем дэнататыўнага (прадметнага) значэння аднаго з

кампанентаў; 2) фразеалагізмы са своеасаблівай эмацыянальнай экспрэсіўнай і ацэначнай (станоўчай/неадабральной, іранічнай, зняважлівой, жартаўлівой і інш.) афарбоўкай, абумоўленай пашырэннем экспрэсіўнасці і ацэначнасці аднаго з кампанетаў; 3) фразеалагізмы з адметным культурна-нацыянальным значэннем, якое абумоўлена цеснай сувяззю з культурнымі сімваламі ў пазамоўнай рэчаінасці, працэсамі міфалагізацыі асоб, прадметаў, якасцей, дзеянняў у народнай свядомасці. Сімвалічны харктар значэння такіх фразеалагізмаў звычайна пацвярджаецца таксама шырокім замацаваннем адпаведных сімвалаў у народных павер'ях, прыкметах, паданнях, народных абрадах, звычаях і традыцыях, фальклорных творах (казках, народных песнях, прыказках).

Уласна беларускія фразеалагізмы, у семантыцы якіх зафіксаваны культурна-значны сэнс, з'яўляюцца адным са сродкаў фарміравання фразеалагічнай і моўнай карціны свету беларусаў, адлюстраваннем глыбінных працэсаў увасаблення нацыянальнага культурнага кода ў моўны матэрыял.

ЛІТЕРАТУРА

- Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Склад Ф. Янкоўскі. Мінск : Навука і тэхніка, 1992. 491 с.
- Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. С. Санько і інш. Мінск : Беларусь, 2006. 559 с.
- Валодзіна Т.В. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў. Мінск : Тэхналогія, 1999. 167 с.
- Верещагін Е., Костомаров В. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. Москва: Ин-т рус. яз. им. А.С. Пушкина, 1999. 84 с.
- Воробьев В.В. Лингвокультурология: монография. Москва : РУДН, 2008. 336 с.
- Іванова С., Іваноў Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік. Мінск : Беларус. Фонд Сораса, 1997. 262 с.
- Іванова С., Іваноў Я. Лінгвакраіназнаўчае апісанне беларускай мовы. Избранные труды ученых МГУ им. А.А. Кулешова. Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2003. С. 153-156.

- Карасик В.И. Этнокультурные типы институционального дискурса. Языковая личность: культурные концепты. Волгоград; Архангельск : 1996. С.3-16.
- Коваль У.І. Чым адгукаеца слова: Фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях. Мінск : Нар. асвета, 1994. 48 с.
- Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология. Деривация, семантика, присхождение. Гомель : ИММС НАНБ, 1998. 213 с.
- Корсак Л., Марціновіч Л. Англа-беларускі слоўнік фразеалагізмаў параўнальнага тыпу. Мінск : Выш. шк., 1984. 66 с.
- Крук Я. Сімволіка беларускай народнай культуры. Мінск : Беларусь, 2000. 350 с.
- Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : «Высшая школа», 1996. 381 с.
- Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. Мінск: БелЭн, 1993. Т. 1–2.
- Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Мінск : БелЭн, 2004. 448 с
- Маслава В.А. Міф і яго адлюстраванне ў семантыцы ФА. Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4. Філагогія, журналістыка, педагогіка. 1996. № 2. С. 65-68.
- Прохараў С.М. Выбраныя працы. Мінск:Права і эканоміка, 2009. 325 с.
- Садоўская А.Л. Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове : этналінгвістычны аспект. Мінск : БДУ, 2011. 271 с.
- Санько С. Штуды з кагнітыўнай і кантрастыўнай культуралогіі. Мінск : Бел. гуманіт.-адукац. цэнтр, 1998. 189 с.
- Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Языки русской культуры, 2000. 990 с.
- Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, pragматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.